

Джерела та література:

1. Мазепина книга / Упорядкування та вступна стаття І. Ситога. – Чернівці: ЦНТЕІ, 2005. – С. 73-74, 83.
2. Там само. – С. 83.
3. Кіяшко Л. Описи Батурина другої половини XVII-XVIIIст. // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 106; Лазаревский А. Отрывки из путевых записок старца Леонтия (1700 г.) // Черниговский листок. – 1862. – 29 апреля. – № 4. – С. 31.
4. Найновіша публікація: Ситий Ю., Коваленко В. Житло представника козацької старшини на фортеці в Батурині // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 113-129. Тут же дивись іншу літературу та статті з цього питання.
5. Церква позначена хрестиком.
6. Ситий Ю., Коваленко В. Батурин археологічний // Слово „Гетьманської столиці”. – 2007. – №3. – С. 4.
7. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2004. – С. 110-111, 565.
8. Мазепина книга. – С. 81. Припускаємо, що він міг жити у садибі, яку придбав П.Герцик у 1683 р.
9. Каталог музею українських древностей В.В.Тарновського. Том II. Составил Б. Гринченко. – Чернігов, 1900. – С. 239.

Олег Однороженко

●

ГЕРБ КНЯЗІВ МОСАЛЬСЬКИХ

Князі Мосальські були молодшим відгалуженням роду князів Карачівських,¹ які в свою чергу були однією з галузей чернігівських Ольговичів.² Генеалогічна традиція князів Мосальських першим князем на Мосальську називає Юрія Святославича,³ який жив у другій половині XIV ст. і був сином карачівського князя Святослава Титовича і доньки великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича - Феодори.⁴ Сини князя Юрія Святославича – Володимир, Василь та Семен - стали родоначальниками трьох ліній князів Мосальських, які згодом розпалися на цілий ряд галузей,⁵ розселених як у Литовсько-Руській державі, так і у Великому князівстві Московському.

Остання обставина була зумовлена прикордонним положенням Мосальського князівства, що впливало на неоднорідність політичної орієнтації в рамках одного роду та зумовлювало перебування його представників по обидва боки литовсько-московського кордону. Після окупації Москвою Сіверської землі та Верхівських князівств наприкінці XV – на початку XVI ст. більша частина Мосальських переселилася у внутрішні райони Великого князівства Литовського – на Волинь, у Гродненський, Вовковиський та Браславський повіти.⁶ Герботворення цих галузей власне і буде предметом нашого розгляду, оскільки про геральдичну традицію тих галузей князів Мосальських (Литвинови-Мосальські, Кольцови-Мосальські, Клубкови-Мосальські), що перейшли на московську службу, наразі нічого невідомо, принаймні до кінця XVIII ст.⁷

Найдавнішою, відомою нам на сьогодні геральдичною пам'яткою князів Мосальських є зображення на печатці представника браславської галузі роду⁸ – князя Петра Тимофійовича Мосальського, сина Тимофія Володимировича, князя Мосальського (1487 – 1494), яку було прикладено до документа від 10 червня 1536 р. В її полі овальної форми розміром 17x15 мм зображено ренесансовий щит, на якому вміщено родовий знак у вигляді літери М під хрестом; над щитом розташовано літери: SPM.⁹ Ця пам'ятка є доволі пізньою, але характер зображеного на ній знака дозволяє зробити вірогідне припущення про його походження від родового знака Ольговичів, в основі якого лежало зображення двозуба з хрестом або подвійним розгалуженням.¹⁰ Аналогічний сюжет

присутній також на печатках інших нащадків князів Карачівських – князів Пузин¹¹ та Огинських.¹²

На те, що навіть незважаючи на еміграцію, князі Мосальські зберігали стару геральдичну традицію, пов'язану із землями колишнього Великого князівства Чернігівського, вказує також зображення на печатці князя Андрія Петровича Мосальського. Її поле круглої форми розміром 17 мм містить у собі німецький щит, на якому зображено половину двоголового орла, над щитом розташовано шолом, навколо щита намет; згори вміщено літери: • А • D • M • (**Andrey Dux Mosalsky**).¹³ Пізніша геральдична традиція вказує на двоголового (або чорного одноголового¹⁴) орла як старовинний герб Великого князівства Чернігівського.¹⁵ Втім, достеменні відомості про земельний герб Чернігівщини походять допіру з 1-ої пол. XVII ст.¹⁶ Зображення на печатці князя Андрія Мосальського дозволяє відсунути цю межу принаймні до середини XVI ст., а також виразно підтвердити вірогідність геральдичної традиції, що пов'язувала двоголового орла з Великим князівством Чернігівським.

Мал.1: Печатка князя Петра Тимофійовича Мосальського від 1536 р.

Мал.2: Печатка князя Андрія Петровича Мосальського від 1569 р.

Мал.3: Печатка князя Богдана Михайловича Мосальського від 1603 р.

До нащадків тієї лінії князів Мосальських, що походила від Володимира Юрійовича, належав, крім вищеназваних князів, також представник вовковиської галузі роду¹⁷ – Богдан Михайлович Мосальський, правнук Олехна Володимировича, князя Мосальського (1486 – 1494). Князь Богдан 1603 р. користувався печаткою овальної форми розміром 20x17 мм, на якій було зображено ренесансовий щит зі знаком у вигляді літери М під хрестом, над щитом розміщено шолом під шоломовою короною, в нашоломнику три павичевих пера, навколо щита намет; згори подано літери: ВМ.¹⁸

Репрезентативнішими є наші відомості про печатки представників лінії роду князів Мосальських, що походила від Василя Юрійовича. До першої городенської галузі князів Мосальських на Олексичах¹⁹ належав князь Іван Федорович Мосальський, син Федора Михайловича князя Мосальського (1494). На його печатці від 1569–1577 рр. овальної форми розміром 17x15 мм у німецькому щиті було вміщено родовий знак у звичному вигляді.²⁰ Дещо іншу конструкцію має герб на печатці його сина – князя Федора Івановича від 1589–1593 рр. В її полі восьмикутної форми розміром 15x13 мм у щиті німецької геральдичної форми родовий знак розташовано над трьома врубамі, що являли собою герб Корчак, очевидно, родовий герб невідомої з імені матері князя.²¹ Щит оточено позашитовими елементами повного герба – шоломом, нашоломником у вигляді трьох страусових пер та намету; згори вміщено літери: FM.²²

Мал.4: Печатка князя Івана Федоровича Мосальського від 1569 р.
Мал.5: Печатка князя Федора Івановича Мосальського від 1589 р.
Мал.6: Печатка князя Юрія Михайловича Мосальського від 1589 р.

Характерно, що в подальшому герб із зображенням родового знака в поєднанні з трьома врубами широко використовувався як родовий герб різними галузями роду князів Мосальських. Зокрема, бачимо його на епітафії князя Ігнатія Якуба Мосальського від 1794– 1795 рр. та князівському келиху кінця XVIII ст.²³ В першому випадку цей герб вміщено в другій частині перетятого щита, натомість першу частину займає зображення Погоні руської (рицар на коні, що влучає списом змія), герба котрий використовували як династичний нащадки Володимира Святославича. Крім того, подібний герб використовували також різні галузі роду Мосальських, за якими було визнано князівський титул в Російській імперії.²⁴

Мал.7: Герб князів Мосальських на епітафії 1794 – 1795 рр.
Мал.8: Герб князів Мосальських на келиху кінця XVIII ст.

Мал.9: Герб князів Мосальських XIX ст.

Мал.10: Герб князів Кольцових-Мосальських кінця XVIII ст.

Інший внук Федора Михайловича князя Мосальського – Юрій Михайлович Мосальський – також користувався видозміною родового герба, який дещо відрізнявся від первісної форми. На його печатці від 1589 р. овальної форми розміром 15x13 мм у німецькому щиті зображено знак у вигляді літери М над стрілою вістрям додолу.²⁵ Остання, можливо, є частиною родового герба матері князя Юрія – княжни Марини Іванівни Крошинської.²⁶ В такому разі маємо перед собою зразок поєднання частини батьківського герба (літера М) з частиною герба матері (вістря стріли) в новому геральдичному витворі.

Представником другої городенської галузі князів Мосальських на Сапежишках і Рачках²⁷ був Лукаш-Феліціан Григорович Мосальський, правнук Бориса Михайловича князя Мосальського. 1601 р. він користувався печаткою овальної форми розміром 21x16 мм із зображенням старого родового знака у вигляді літери М під хрестом на ренесансовому щиті, який було оточено позащитовими елементами – шоломом під шоломовою короною, нашоломником у вигляді трьох страусових пер та наметом; згори було розташовано літери: LM.²⁸

Відразу чотирима печатками представлено волинську галузь роду князів Мосальських.²⁹ На печатці Яроша Васильовича, правнука Василя Федоровича князя Мосальського, родовий знак розміщено в іспанському щиті під князівською короною та страусовим пером, в оточенні намета.³⁰ Інша печатка цього князя від 1595 р. має овальну форму розміром 21x17 мм із зображенням чотиридільного півкруглого барокового щита в своєму полі: в першій частині герба зображено родовий знак князів Мосальських, в другій частині – знак у вигляді літери П під хрестом із вістрями стріл на кінцях, у третій частині – рицар на коні, в правиці тримає меч, в четвертій частині – рицар, який тримає в правиці меч; над щитом вміщено шолом під шоломовою короною, в нашоломнику рицар, який тримає в правиці меч, навколо щита намет; згори літери: ІМ.³¹

Мал.11: Печатка князя Яроша Васильовича Мосальського.

Мал.12: Печатка князя Яроша Васильовича Мосальського від 1595 р.

Син князя Яроша – Андрій Мосальський – 1618 р. користувався печаткою восьмикутної форми розміром 19х17 мм із зображенням звичного родового знака на німецькому щиті в оточенні позащитових елементів повного герба.³² Нарешті, Матіаш Іванович Мосальський того ж року використав печатку восьмикутної форми розміром 16х12 мм із зображенням родового знака на півкруглому бароковому щиті.³³

Мал.13: Печатка князя Андрія Ярошевича Мосальського від 1618 р.

Мал.14: Печатка князя Матіаша Івановича Мосальського від 1618 р.

Що стосується кольористики родового герба князів Мосальських, то річпосполитські гербовники кінця XVI – середини XVII ст. (Бартоша Папроцького – “Gniazdo snoty”³⁴ та “Herby rycerstwa polskiego”,³⁵ а також Войтиха Кояловича – “Compendium”³⁶) подають інформацію про золотий родовий знак на червоному полі. Натомість К.Несецький у своїй “Koronie Polskiej” вказує на блакитне поле щита, срібну барву літери М та золоту – хреста.³⁷ Всі гербовники, втім, однотайні у визначенні нашоломника герба Мосальських – три або п’ять страусових пер.

Мал.15: Герб князів Мосальських в гербовнику Папроцького “Gniazdo spoty” 1578 р.

Мал.16: Герб князів Мосальських в гербовнику Кояловича “Compendium”.

Зовсім інше забарвлення, як, втім, і саму конструкцію, має зображення родового герба Мосальських на портреті смоленського каштеляна (1631 – 1638) та воєводи мінського (1638 – 1643) князя Олександра Григоровича.³⁸ Щит має чотиридільне поле: в першій частині на срібному полі зображено золотий знак у вигляді перехрещеної роздвоєної здолу стріли вістрям вгору над півмісяцем, що лежить рогами догори, в другій частині – на срібному полі золотий знак у вигляді лівої половини двораменного хреста, в третій частині – на блакитному полі срібний лебідь (герб Лебідь), у четвертій частині – на червоному полі срібна пов'язка (герб Наленч); над щитом вміщено срібний шолом під золотою шоломовою короною.³⁹

Мал.17: Герб князя Олександра Григоровича Мосальського на портреті XVII ст.

Джерела та література:

1. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy do koca czternastego wieku.- Warszawa, 1895.- С.231; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження.- Львів, 2000.- С.194-195.
2. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи.- С.184.
3. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy.- С.231.
4. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи.- С.193-194.
5. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy.- С.231-258.
6. Вялікае княства Літоўскае. Энциклапедыя ў двух тамах.- Том II.- Мінск, 2007.- С.275-276.
7. Дворянские роды Российской империи.- Том I: Князья.- СПб., 1993.- С.123.
8. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy.- С.249-253.
9. Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Księżni Net Sanguszków w Siawucie, Teka III, Plik 44.
10. Рыбаков Б. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X – XII веков / Советская археология.- Выпуск VI.- М., 1940.- С.227-257; Белецкий С. Начало русской геральдики (знаки Рюриковичей X – XI вв.) // У источника.- Выпуск I: Сборник статей в честь члена-корреспондента Российской Академии наук Сергея Михайловича Каштанова.- Часть I.- М., 1997.- С.150; Алфьоров О. Болохівські князі – “провінційна гілка” чернігівських Ольговичів // Кобудь – Костянтинів – Старокостянтинів: історія, культура, археологія. Науковий збірник “Велика Волинь”.- Том XXXIV.- Старокостянтинів, 2006.- С.190-202.
11. Muzeum Narodowe w Krakowie, Rkps 892, Tom 2, st.2; APK, Archiwum Księżni Net Sanguszków w Siawucie, Teka XIII, Plik 26; Центральний державний історичний архів України у місті Києві, ф.220, оп.1, спр.98, арк.1; ф.2228, оп.1, спр.150, арк.2, 5.
12. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника Національної академії наук України, відділ рукописів, ф.5, оп.2, спр.7444/3, арк.819; Центральний державний історичний архів України у місті Львові, ф.132, оп.1, спр.805, арк.2 зв.

Сергій Горобець

●

НЕВІДОМИЙ ФРАГМЕНТ РЕВІЗІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛКУ 1732 РОКУ

Полкові реєстри, чи компути, становлять надзвичайно цінне статистичне джерело для вивчення персонального складу та генеалогії козацької старшини. Їх матеріали збереглися лише частково. Як зазначає В. Кривошея, на сьогодні йому вдалося виявити 76 полкових реєстрів за 1711–1764 роки¹. Найдавнішими поміж них є ревізії Миргородського (1711, 1719 рр.) та Полтавського (1718, 1721 рр.) полків. Чернігівський належить до групи полків, ревізії яких (поряд з Полтавським, Миргородським, Переяславським, Гадяцьким) збереглися найповніше. 10 ревізій Чернігівського полку охоплюють період з 1732 по 1755 роки².

Зауважимо, що до цього переліку варто б додати ревізії посполитих Чернігівського полку 1713, 1723 (не збереглася³) та 1729 рр. В. Кривошея пропускає їх з огляду на відсутність реєстру козацького стану, хоча вони містять надзвичайно важливі відомості про володіння козацької старшини.

Першою за часом ревізією, яка охопила одночасно козацьке і селянське населення, є ревізія 1732 року⁴. Вона проведена за традиційною схемою: окремі реєстри козаків і посполитих, структуровані по сотнях, а ті в свою чергу - по населених пунктах. Опис козаків укладено з розподілом на можних, ґрунтових, малоґрунтових, «нищих и весьма убогих», піших, «служить не могущих» та підсусідків. Посполиті описані за категоріями: можні, ґрунтові, малоґрунтові, «нищие», підсусідки. Як і в більшості наступних ревізій, вказані лише імена та прізвища осіб, без зазначення по батькові та віку.

Кожна наступна ревізія ставала все інформативнішою: додавалась інформація про підсусідків та майстрових людей, з 1739 року відомі реєстри житлових,